

UOT 159.9

SOSIAL VƏ ETNİK STEREOTİPLƏRİNİN FORMALAŞMASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ**Aydan Güləddin qızı İbrahimova***Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi***Orcid:** 0009-0001-9236-3970**E-mail:** aydan.dadasova93@mail.ru

Açar sözlər: stereotip, sosial qrup, sadə obraz, qavrayan subyekt, koqnitiv istiqamət, kollektiv təsəvvür, standartlar, ümumiləşdirmə, münasibət, qiymətləndirmə.

Ключевые слова: стереотип, социальная группа, упрощенный образ, когнитивное направление, коллективные представления, стандарты, обобщение, отношение, оценивание.

Key words: a stereotype, the social group, a simple image, koqnitiv direction, collective representations, standards, generalisation, the relation, an estimation.

Stereotip – emosional-dəyərləndirici anlamdır. Onun təbiəti iki komponentdən yaranır – bilik və münasibət (yönəliş). Həm də bu zaman bilik standart, maddələşdirilmiş, münasibət isə emosional (hissi) olandır. Stereotip qurumlar, mühakimələr, qiymətləndirmələr, obrazlar hazır formullarda təmərküzləşir: dil vasitələri və vizual təsvirlər vasitəsilə kütləvi informasiya vasitələrində konkretləşən təbliğat ştamplarında ifadə olunur.

Sosial stereotiplər problemi ilə məşğul olmuş amerikalı jurnalist, sosioloq və psixoloq U.Lippman etnik stereotipə belə bir tərif verir: «hər hansı etnik qrup və ya birliyin onun bütün təmsilçilərinə asanlıqla aid edilən sadələşdirilmiş, sxemləşdirilmiş, emosional rəng verilmiş və son dərəcə dayanıqlı obrazı» [4, s.103].

Etnik stereotiplərə A.P.Sadoxinin “Mədəniyyətlərarası kommunikasiya” dərslər vəsaitində verilən tərif sosial-psixoloji sözlükdəki təriflə oxşardır: «etnik stereotip – hər hansı etnosun digər etnik birliklərin təmsilçilərinə xas olan əxlaqi, əqli, fiziki keyfiyyətlər barədə nisbətən dayanıqlı təsəvvürlərinin məcmusu» [8, s.179].

G.Tecfel sosial stereotip sahəsində tədqiqatların əsas nəticələrini ümumiləşdirmişdir:

— insanlar geniş insan qruplarını (və ya sosial kateqoriyaları) diferensasiya olunmamış, kobud və qərəzli əlamətlər üzrə xarakterizə etməyə hazır olduqlarını asanlıqla bürüzə verirlər;

— belə kateqoriyalaşdırma çox uzun bir müddət ərzində möhkəm sabitliyi ilə fərqlənir;

— sosial, siyasi və ya iqtisadi dəyişikliklərdən asılı olaraq, sosial kateqoriyalar müəyyən dərəcədə dəyişə bilsələr də, bu proses son dərəcə ləng baş verir;

— qruplar arasında sosial gərginlik yaranan zaman sosial stereotiplər daha bariz («söylənilən») və düşmən xarakterli olur;

— onlar çox erkən mənimsənilir və uşaqlar tərəfindən aid olduqları qruplar haqqında aydın təsəvvürlər yaranandan çox əvvəl istifadə olunur. [1, s. 96].

Sosial-psixoloji fenomen kimi etnik stereotipin xüsusiyyətlərini onun yerinə yetirdiyi funksiyalar toplusu da müəyyən edir. H.Tecfel stereotipin fərdi və qrup səviyyəsində iki funksiyasını fərqləndirir. Fərdi olanlara: 1) koqnitiv (sxemləşdirmə, sadələşdirmə) və 2) qiymətləndirmə-müdafiə (müsbət «Mən-obrazın» yaradılması və qorunub saxlanması) aiddir. Qrupa isə bunlar aiddir: 1) ideologiyalaşdırıcı (qrupun davranışını izah edən və ona bəraət

qazandıran qrup ideologiyasının formalaşdırılması və qorunub saxlanması) və 2) identifikasiya edən (müsbət qrup halında “Biz-obrazı”nın yaradılması və qorunub saxlanması) aiddir.

Bu müəllif stereotiplərin dörd funksiyasını da fərqləndirmişdir ki, bunlardan ikisi fərdi, ikisi isə qrup səviyyəsində həyata keçirilir.

Stereotipin fərdi səviyyədə əhəmiyyəti: koqnitiv (sosial informasiyanın seleksiyası, sxemləşdirilməsi, sadələşdirilməsi); dəyərləndirmə-müdafiə (müsbət “Mən – obraz”ın yaradılması və dəstəklənməsi). Qrup səviyyəsində: ideologiyalaşdırıcı (qrupun davranışını izah edən və təqdir edən qrup ideologiyasının formalaşdırılması və dəstəklənməsi); identifikasiya edən (qrup «Biz-obrazının» yaradılması və dəstəklənməsi).

N.Lebedeva stereotiplərin şəxsiyyətlərarası və qrupşəkilli təmaslara təsirinin maraqlı bir aspektinə toxunur: o, kommunikativ davranışa təsir edən stereotiplərin 4 əsas xarakteristikasını fərqləndirir:

1. stereotipləşdirmə – qrup şəklində üzvlüklə psixoloji xarakteristikalar arasında xəyali əlaqənin doğurduğu koqnitiv «sapınmanın» nəticəsi (məsələn, ingilislər mühafizəkardır, almanlar pedantdır);

2. stereotiplər informasiyanın ötürülməsinə, seçilməsinə təsir göstərir (məsələn, inqrup barədə, adətən, ən xoş, autqrup barədə isə ən xoşagəlməz informasiya yadda qalır);

3. stereotiplər başqalarından müəyyən davranış gözləntisi doğurur, fərd qeyri-ixtiyari bu gözləntiləri təsdiq etməyə çalışır;

4. stereotiplər təsdiq olunmağa meyilli öncəgörmələr doğurur (çünki insanlar qeyri-ixtiyari olaraq başqa adamların stereotiplərə uyğun olan davranış modellərini «seçirlər»).

Stereotiplər vasitəsilə insanın şüuru ilə asanlıqla manipulyasiya etmək mümkündür, çünki stereotip bütövlükdə cəmiyyətin və konkret insan qruplarının həyat fəaliyyəti ilə sıx əlaqədarır. Tədqiqatçıların əksəriyyəti mətbuat, radio və ya televiziyanın yaratdığı «qəhrəmanların» hərəkətlərini təsvir etməklə dünyaya münasibət formalaşdıran KİV-lərin davranışa nəhəng təsirini qeyd edir.

Problemin aktuallığı. Çoxsaylı tədqiqatların nəticələri göstərir ki, göstərişlər bütün üç səviyyənin (cəmiyyət, qruplar və şəxsiyyətlər) şüurun məzmunu ilə davranış arasında «bufer» qismində çıxış edən mürəkkəb amillər məcmusunda məzmununu dəyişir. Buna baxmayaraq, bəzi alimlərin fikrincə, etnik stereotiplərin beynəlmiləl xarakteri ilə əlaqədar, onlarla şüurlu hərəkətlər arasında paralellər aparılması tamamilə uyğundur.

Problemin elmi yeniliyi. İnsanın dünyagörüşünün, məsələn, onun stereotiplərinin, xüsusiyyətlərini başa düşmək üçün onların formalaşmasına təsir göstərən amilləri hərtərəfli nəzərdən keçirmək lazımdır. Amil ilk növbədə xarici stimulların insan şüuruna təsir edən hansısa hadisəsidir. İnsanın şüuru aramsız dəyişmə prosesindədir. O, daim xarici və daxili proseslərin qarşılıqlı təsirinə məruz qalmaqdadır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Sosial və etnik stereotiplərinin formalaşmasına təsir edən amillərin araşdırılması, təhlil edilməsi olduqca aktual mövzudur. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Агеев, В.С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В.С.Агеев. – Москва, 1990. -240с.
2. Адорно, Т.В. Типы и синдромы. Методологический подход (фрагменты из «Авторитарной личности») / Т.В. Адорно // Социологич. исследования, 1993. № 3. -с 80-95.
3. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. М., 1983. 310 с.
4. Кон, И.С. “Социология молодежи” В кн.: “Краткий словарь по социологии”. - Москва, -1988. -с. 164.
5. Липпман, У. Общественное мнение / пер. с англ. Т. В. Барчунова, под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. Москва: Институт Фонда “Общественное мнение”, -2004. - 68 с.
6. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд // Психологический журнал. Т.16. 1995, № 2;
- 7.Московичи ,С. Век толп. М.: Наука, - 1997.
8. Сорокин, Ю. А. Стереотип, штамп, клише: К проблеме определения понятий / Сорокин Ю. А. // Общине: Теоретические и прагматические проблемы. - Москва, -1998. - 268 с.
9. Шибутани Т. Социальная психология /Т. Шибутани. – Москва, -1989. -534 с.
10. Шихирев, П.Н. Исследование стереотипа в американской социальной науке / П.Н. Шихирев //Вопросы философии. 1971. № 5. -с .168-175.

А.Г. Ибрагимова

Некоторые вопросы формирования социальных и этнических стереотипов**Резюме**

Представленная статья посвящена изучению социальных стереотипов в научной литературе, в которой также анализируются различные существенные подходы исследования проблемы. Указывается на чрезвычайную актуальность проблемы, имеющую сложную социально-психологическую сущность. Также подчеркиваются значительные трудности определения и исследования социальных стереотипов; в связи с этим представляются различные подходы изучения проблемы, дается их сравнение и анализ.

Подчеркиваются существенные разработки в изучении проблемы таких авторов, как Липпман, Агеев, Кон, Адорно, Шибутани, Московичи, Фрейд и др.

В статье анализируются существенные аспекты исследования социальных стереотипов с учетом современных требований.

A.G. İbrahimova

**Some aspects of formation of social and ethnic stereotypes
Summary**

Presented article is devoted studying of social stereotypes in the scientific literature in which various essential approaches of research of a problem also are analyzed. It is underlined the extreme urgency of a problem having difficult socially-psychological essence. Also considerable difficulties of definition and research of social stereotypes are underlined; in this connection various approaches of studying of a problem are represented, their comparison and the analysis is given.

Essential workings out in studying of a problem of such authors, as Lippman, Aqeev, Kon, Adorno, Shibutani, Moskovichi, Freud are underlined, etc.

In article essential aspects of research of social stereotypes taking into account modern requirements are analyzed.

Redaksiyaya daxil olub: 10.05.2024